

A NEOLITHIKUM SZARVASON.

E soroknak egyetlen célja van csupán, és pedig az, hogy tisztázza a Szarvas területéről ismert neolithikus leletek korát és vele kapcsolatban az esetleg különböző korúnak látszó telepeknek egymásutánját. Szükség van erre azért, hogy végre tisztán lássunk a tudomány mai szemüvegén keresztül azon a területen, amely Békésmegyének mind a mai napig legjobban átkutatott területe, ahol több, mint ötven évvel ezelőtt kezdődött meg a kutatás s ahol a leleteknek akkora tömege került elő, amely méltán számíthat a szakemberek érdeklődésére. Megkönnyíti ezt a munkát az a körülmény, hogy a Szarvas területén előkerült neolithikus anyag legjelentősebb része a szegedi múzeum és a szegedi egyetem archaeologiai intézetének birtokában van. Itt található az az anyag, amelyet Krecsmárik Endre szorgos kutatásai hoztak felszínre, de az is, amely Benka Pál evangélikus tanító gyűjteményéből Krecsmárik révén ugyancsak idekerült. De megkönnyíti ezt a munkát az is, hogy Krecsmárik a tudomány egykorú állása szerint közé is tette az anyag egy részének leírását.

Az a leírás, amely az Archaeologiai Értesítő hasábjain¹⁾ látott napvilágot, mindenki számára könnyen hozzáférhető, de az, amely ugyanabban az évben a saját kiadásában jelent meg,²⁾ nem jutott el minden szakemberhez, pedig ez a munka sok tekintetben kiegészíti a másikat. Kiegészíti különösen akkor, ha olvasásánál a csak éppen érintett Benka-féle anyagra támaszkodhatunk. A Benka-féle anyag eredetéről nem ad ugyan tiszta képet, de régebbi közlemények alapján még is meg lehet állapítani, hogy ez az anyag honnan származik.

Hiszem, hogy az anyag és a vonatkozó irodalom alapján sikerülni fog Szarvas neolithikus korát úgy megvilágítani, hogy minden félreértés kiküszöbölhető lesz, amely eddig, erről a rendkívül érdekes területről, az anyag áttekintésének csaknem lehetetlen volta miatt, a szakirodalomba került.

Szarvas, mint neolithikus lelőhely 1876 óta ismert. Ismertté tette Benka Pál gyűjteménye, amely a VIII. kongresszussal kapcsolatban rendezett kiállításon volt látható. Ebben az anyagban csiszoló köveken, kő-

¹⁾ 1915. 11—43. II. A békésszarvasi őstelepek.

²⁾ Óskori nyomok Szarvas területén s a szappanosi neolithkorú telep. Szarvas, 1915. 36. I. 3 táblával. Ebből a munkából meg lehet állapítani a Benka-féle anyag lelőhelyeit, amelyeket az Arch. Ért. 1901. 380—82. lapjain nem említ. A lelőhelyeket Benka Pál azóta elveszett feljegyzései alapján közli.

balta töredékeken, serpentin vésőn, kovaszilánkokon, nucleusokon, csont nyílhegyeken, hegyesített agancsokon kívül, olyan edények is voltak, amelyek ujjal készített sugárdíszek sorakoztak.³⁾ Az egész anyag a Kőrös kiöntése alkalmával 1876-ban került a Benka gyűjteményébe a mezőtúri határnak a Kőrös mellett fekvő egyik halmából.⁴⁾ Egy része aztán Sipos Soma közvetítésével a gyulai múzeumba jutott.⁵⁾

Ez indíthatta Zsilinszky Mihályt arra, hogy az 1877. évi titkári jelentésben a Szarvas alatti túri határban eszközendő ásatást sürgesse.⁶⁾ A társulat el is határozta az ásatást, de közben újabb leletekről is érkezett jelentés, amelyek a Kőrös mentén Szent András község felé kerültek elő.⁷⁾

Azokat a leleteket, amelyek a „Halez“ tanya környékén és a Cigányér mellett kerültek elő, Sipos Soma ismertette a Szarvasi Ujság 1877. évi I. számában „Emberi nyomok a történelem előtti időkből Szarvason“ címmel. E leírásból ráknézve az a legfontosabb, hogy az előkerült töredékek közül, a legtöbb darab cífrázatokkal van díszítve s az egyszerű becsipkedéstől az egyenes és kígyózó vonal legkülönbözőbb változatait mutatja.⁸⁾

Az ásatások 1879. szept. 28-án Haán Lajos és Zsilinszky Mihály vezetésével végbe is mentek, még pedig a Bolza gróf kertjében, illetőleg az azzal határos egyik mezőtúri halomban. Ennek az ásatásnak eredményeként kőkalapács, véső, gyalu, néhány kvarz darab, egy csonttör csontár és csont bőrfejtő került a gyulai múzeumba.⁹⁾

Az ásatás után tartotta meg előadását a vándorgyűlésen Haán Lajos „A szarvasi, túri és szentandrásai határban talált régészeti tárgyak ismeretése“ címen, amelyben van szó a túri Kovácsshalomról, a szentandrásai partvidékről, de szarvasi leletekről nincs.¹⁰⁾ Az ásatásról és az előadásról megemlékezett az Arch. Ért. is.¹¹⁾ Haán Lajos előadásával a mezőtúri és szentandrásai régiségek Szarvason lettek anyakönyveze s mindenestre részük van abban, hogy a területről ferde képet kapott a szaktudomány. Ezeknek a leleteknek nincs semmi köze Szarvas neolithikumához.¹²⁾

³⁾ Hampel: Catalogue de l'exposition prehistorique . . . stb. Budapest, 1876. 105—106. ll.

⁴⁾ Arch. Ért. 1876. X. 161. l.

⁵⁾ Békésmegyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társulat Évkönyve. II. 146. és III. 164. l.

⁶⁾ Évk. III. 158. l.

⁷⁾ Évk. IV. 200. l.

⁸⁾ Arch. Ért. 1877. XI. 65. l. Sipos Soma leleteiről úgylátszik állandóan beszámolt a Sz. U. hasábjain. Erre enged következtetni a Történelmi és Régészeti Értesítő (Temesvár), egyik cikkekéskéje is, amelyben egy ilyen közlemény alapján a szarvasi téglagyár területén talált őskori kanálról emlékezik meg. 1877. 147. l.

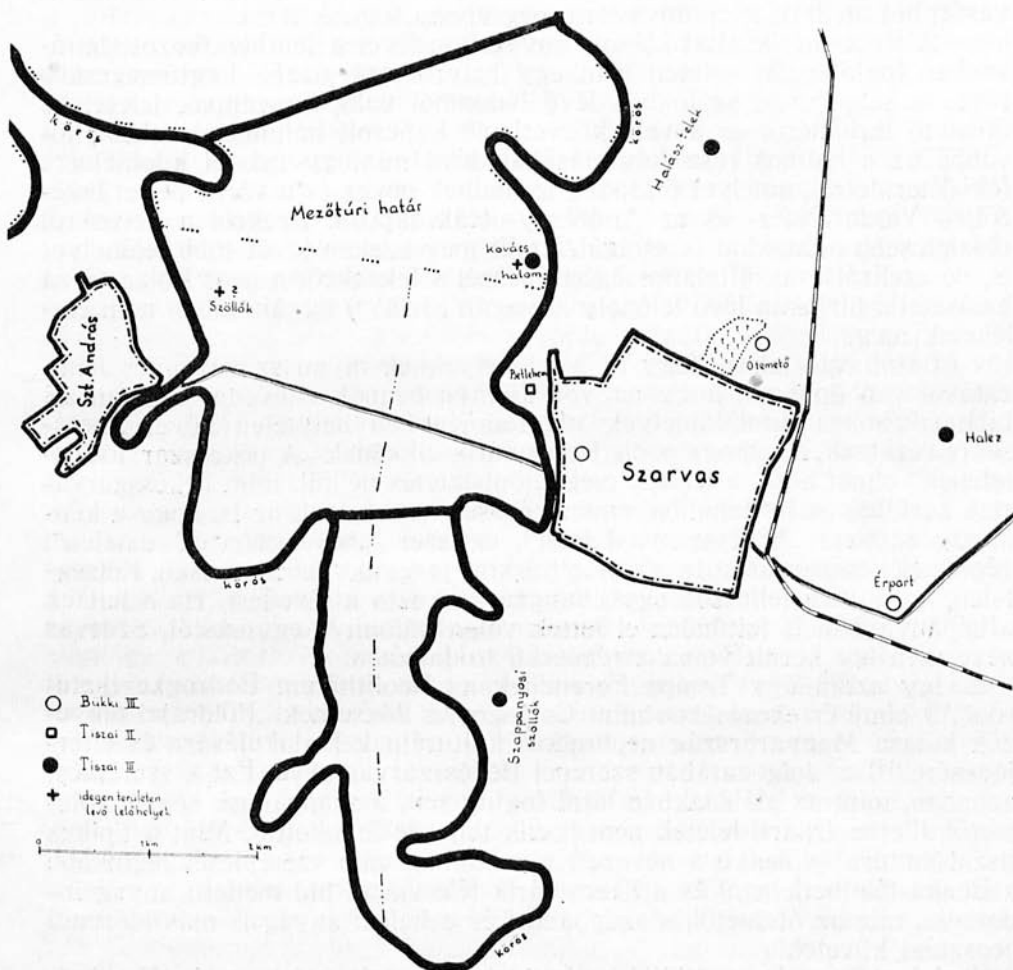
⁹⁾ Évk. V. 178. l.

¹⁰⁾ Évk. V. 62—67. ll.

¹¹⁾ 1879. XIII. 328. l.

¹²⁾ Szarvas és Szent-András környékéről Themák Ede és Pokorny László révén több ízben kerültek őskori leletek a Nemzeti Múzeum Régiségtárába. Erről lásd 30—1871., 75—1893. és 85—1896. leltári számokat, továbbá az Arch. Ért. 1893. 452. és 1897. 85. ll.

Benka Pál gyűjteménye Krecsmárik szerint azokat a leleteket tartalmazza, amelyek részben a már említett Kovácshalomból, részben a Kőrös melletti Betlehem és a Halez kert melletti Strázsa-halomból kerültek elő.¹³⁾ Nem rendszeres ásatásokból származnak, hanem egyszerű

gyűjtésből, de ennek dacára is tipológiai szempontból értékesek. Bár az anyag rendezetlen és töredékesen maradt ránk, e helyek anyagát mégis el lehet egymástól különíteni. Kétségtelenül megállapítható, hogy míg a

¹³⁾ Óskori nyomok stb. 9. l.

Kovácsshalom anyagában épen úgy, mint a Halesz-kerti anyagban a csipett cserepek dominálnak¹⁴⁾ s ezek közül az első mint nem Szarvas területéről származó amúgy sem érdekel bennünket, a betlehem-i anyag meglehetősen homogén s minden nehézség nélkül beosztható abba a kulturába, amelyet ma tiszai-kultúrának nevezünk. Ezekre a leletekre, valamint a vasúti híd melletti telep anyagára még vissza fogunk térni.

A Krecsmárik által kiásott anyag, amellyel a fenthivatkozott leírásokban foglalkozik, szintén nem egy helyről származik. Legtömegesebb része a szappanosi szőlőkben lévő halomból való, de vannak leletei az ótemető területéről és a vele közvetlenül kapcsolt halmos részekről, továbbá az e halmos rész folytatásában lévő mintegy másfél kilométerre fekvő területről, amelyet ő érparti területnek nevez és a város belterületéről, a Vajda Péter- és az Andrassy-utcák tájáról. Ezekről a helyekről részletesebb adatokkal is szolgál. Említ még ezeken kívül több lelőhelyet is, de ezekről csak általánosságban beszél s leletekről a gróf Bolza Géza halásztelki birtokán lévő lelőhely anyagán kívül^{14a)} egyáltalában nem emlíkezik meg.

Látni való tehát, hogy itt a lelőhelyeknek olyan szövevényes hálózatával van dolgunk, hogy nagyon könnyű bennök eltévedni s olyan általánosításokra jutni, amelyek végeredményben helytelen következtetésekre vezetnek. Minthogy pedig Krecsmárik cikkének „A békésszarvasi őstelepek” címet adta, a leletek megkülönböztetés nélkül, mint békésszarvasiak kerültek az irodalomba, amihez erősen hozzájárult az is, hogy a képanyag egyszer „békésszarvasi lelet”, egyszer „békésszarvasi őstelep”, végül „Békésszarvas környékén lelt őskori tárgyak” felírást viseli. Kétségtelen, hogy itt a felírások egybehangzása okozta a tévedést. Ha a leletek a képanyagban is feltűnően el lettek volna különítve egymástól, Szarvas neve nem így került volna a régészeti irodalomba.

Így aztán úgy Tompa Ferencnek a „Neolithikum Bodrogkeresztúron”,¹⁵⁾ című értekezésében mint Csalogovics Józsefnek „Földrajzi tényezők hatása Magyarország neolithikus kultúráinak kialakulására és elterjedésére”¹⁶⁾ c. dolgozatában szerepel Békésszarvas neve. Ezt a szereplést azonban, mint az alábbiakban látni fogjuk sem a szappanosi, sem az ótemetői, illetve érparti leletek nem teszik teljesen indokolttá. Mint a tipikus tiszai-kultúra lelőhelye a nevezett munkákban való szereplését leginkább a Benka-féle betlehem-i és a Krecsmárik-féle vasúti híd melletti anyag indokolja, míg az ótemetői, a szappanosi és a halezi anyag is más időrendi beosztást követel.

A betlehem-i és vasúti híd melletti lelet anyagában felismerhetők mindazok a jellemző sajátságok, amelyeket a tiszai-kultúrában figyelemmel kísérhetünk. Megvan itt a szalagszerűen egymás mellé sorakozó, bemé-

¹⁴⁾ L. Hampel i. m., 106. l. és Arch. Ért. X. 161. l.

^{14a)} Arch. Ért. 1927. 186. l.

¹⁵⁾ Arch. Ért. 1927. 48. l.

¹⁶⁾ Arch. Ért. 1930. 39. l.

lyedésekkel határolt pontsor (Tomba: 39 t. 3.);¹⁷⁾ az átfúrás nélküli hosszúkás fül, bemélyedő pontokkal (40 : 9.); a vonalakkal kitöltött, határolatlan négyszögekből álló ellentett irányban vonalkázott minta (40 : 3.); a szabálytalanul haladó vonalakkal díszített fedő (41 : 8.); a két vonallal határolt szalag belsejében elhelyezett kettős szaggatott vonal (43 : 10.); a sűrűn egymás mellé sorakozó meandervonal (44 : 10.); az átlukasztott szegletes fül (44 : 4.); a ritkábban sorakozó szabályos meandervonal (42 : 1.); a vonalkázott háromszögekkel kitöltött négyszög (44 : 1.); a keskenyebb és szélesebb meandervonal egymásba olvadása (42 : 2.); a pont köré vont szabályos kör (43 : 9.); a többszörös koncentrikus kördísz (29 : 3.); a szabályos vonalakban haladó pontsor (Banner: 22 t. 5.)¹⁸⁾ sokszor cikk-cakk vonalban haladva; a pontokban végződő bemélyedő egyenes vonalak (25 : 4.); az edény alsó peremén elhelyezett bütyök (27 : 29.); a rovátkolással hosszában és keresztben tagolt szegletes bütyökfül (27 : 10.). A vasúti híd mellől való leletben díszített talpcsövet is találtak.^{18a)} De van egy olyan töredék is, amely különös fekete színével és sajátzerű bekarcolt díszítésével vonja magára a figyelmet. Ezen is szalagok futnak egymás mellett, még pedig úgy, hogy egy függőleges vonalakkal tagolt szalagra egy egészen üres, arra ismét függőleges vonalakkal tagolt következik, úgy azonban, hogy ez utóbbinak egy részén már vízszintesen haladó vonalak vannak, amelyekhez egy derékszögben haladó szalag illeszkedik.

Ezek az itt ismertetett díszítések természetesen nem egy alkalommal fordulnak elő. Kísérő jelenségei ennek az e korból ismert kaptafarmájú balták, őrlő és zúzókövek. Az edényfestésnek emlékei nincsenek a leletekben, legalább is nem maradtak a gyűjteménybe került anyagban. Ezek a leletek nem ásatásból származnak, hanem gyűjtésből. Feltűnik, hogy nincs közöttük egyetlen olyan darab sem, amelyen a közismert kördíszítések fordulnának elő, amelyek a szappanosi szőlőkből olyan nagy tömegben kerültek elő. Ezek a leletek tehát kétségtelenül a tiszai-kultúrának az emlékei. Sajnos, azon a lelőhelyen, amelyről ezeket Benka Pál összegyűjtötte, soha senki sem végzett rendszeres ásatást s így fogalmunk sincs arról, hogy ezek a telepek, amelyeknek meglévő emlékei teljesen egyöntetű kultúrát mutatnak, valóban egységesek voltak-e, vagy esetleg több rétegűek. Ha ezt nem is lehet eldönteni, ezeknek a leleteknek az alapján kétségtelenül megállapítható, hogy a tiszai-kultúra virágzása idején a szarvasi határ egyes részein igen virágzó élet folyt. Természetesnek kell találnunk azt is, hogy ha a keramikus anyag ennyire nagy egyezést mutat az ország többi területeivel, az egész életnek hasonlóan kellett lennie. Ezekben az emlékekben tehát egy földművelő nép hagyatékait kell felismernünk.

¹⁷⁾ A szalagdíszes anyagművesség kultúrája Magyarországon. A továbbiakban csak a táblákra és azok számaira hivatkozunk.

¹⁸⁾ A kőkénydombi neolithkori telep. Dolgozatok. VI. A továbbiakban hivatkozás, mint az előbbi jegyzetben.

^{18a)} Arch. Ért. 1910. 64. l.

A szappanosi telep emlékei azonban már más karaktert mutatnak. Krecsmárik közleményében a 67. ábrán¹⁹⁾ találunk ugyan egy olyan töredéket, amely a tiszai-kultúra jellegzetes cikk-cakk vonalát mutatja. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a telep gyümölcsfa ültetéssel bolygatva volt s a nagy területen szerteszét fekvő cserepek egymással keveredhetek is. De ha mindezt figyelmen kívül hagyjuk is, hangsúlyoznunk kell, hogy az a néhány darab, ami ennek a kultúrának emlékeként keveredett a szappanosi telep anyagába, egyetlen egy nagyobb méretű edénynek a darabja, ami teljesen elűt a telep egyéb anyagától. Ezt az egy darabot tehát nem lehet a szappanosi telep legjellemzőbb darabjának tartanunk. Mi adja meg tehát ennek a telepnek a jellegét?

A legelső, amire a figyelmet fel kell hívunk Krecsmáriknak az a megállapítása, hogy „helyenként fejnagyságú fészkekben, de néhol még tömegesebben feküdtek, úgy, hogy megnehezítették az ásást is a léptenyomon előforduló kagylócsomók (Uniók).“²⁰⁾ Fontosnak találjuk ezt a megállapítást azért, mert ez is bizonyítja, hogy a szappanosi telep lakója elsősorban halász-vadász életet élt, amit a kagylótömegeken kívül a nagyszámú halcsont is igazol. Ha hozzávesszük még azt is, hogy a mintegy 50 négyzetméter területen 200 hálónéhezéket talált, még inkább alá van támasztva ez a megállapításunk.

A kagyló kíséző jelensége ugyan a tiszai-kultúra telepeinek, de soha sem fordul elő olyan tömegesen, mint azokon a telepeken, amelyeket a már említett csipett cserép jellemez. Így nagy tömegekben, néha fél méternyi vastagságban is előfordult a hódmezővásárhely-kopáncsi, hasonló jellegű telepen,²¹⁾ míg az ugyanottani, de a tiszai-kultúrákhoz tartozó kő-kénydombi telepen²²⁾ ilyen tömegekben soha sem fordult elő.

De előfordult az óbessenyői telepen is.²³⁾ Ugyancsak nagy tömegekben feküdt az ószentiváni telepnek azon a részén, amelyen ugyanezek a cserepek fordultak elő.²⁴⁾ De megisméltődött ez a jelenség a nagyjaksorparti²⁵⁾ telepen is, teljesen azonos leletek társaságában épen úgy, mint az endródi hasonlókorú telepen.²⁶⁾ Kétségtelennek látszik tehát, hogy ez a jelenség, amely a lakosság foglalkozásába nyújt bepillantást, mindenkor a hasonló jellegű kultúrák ismertetőjele.

Szükség van ennek a megállapítására már csak azért is, mert ezzel szemben a szappanosi telepen a földművelő foglalkozásnak jelenségei olyan elenyészően csekély mértékben voltak meg, hogy az azokból levont következtetéseket csak erős kritikával fogadhatjuk.

¹⁹⁾ Arch. Ért. 1915. 27. l.

²⁰⁾ U. ott 13. l.

²¹⁾ Még publikálatlan lelet. Kiásatta a vásárhelyi múzeum. Jelenleg feldolgozás alatt az egyetemi archeológiai intézetben.

²²⁾ Dolgozatok VI. 48—158. ll.

²³⁾ Arch. Ért. 1909. 149. l.

²⁴⁾ Dolgozatok IV. 148—243. és V. 52—81. ll.

²⁵⁾ Dolgozatok, VII. Schupiter Elemér közleménye.

²⁶⁾ A szegedi múzeum publikálatlan anyaga.

Ezekre nézve Krecsmáriknál a következőket találjuk: „Ami a növényi táplálékot illeti, az égett agyagtapasz darabokban sokszor élethű lenyomatait észleltem a gabona szárainak. Egy primitív és erősen törekes anyagú hálónéhezékben sült búzaszemet véltem felismerni, míg az agyagtapasz roncsok vizsgálatánál árpszemek negatív másolataira következtettem”.²⁷⁾ Bár kétségtelen, hogy ezek a megállapítások az észlelt jelenségeken alapszanak, olyan megdönthetetlen bizonyíték, mint amilyen az égett búzaszemek jelenléte a tiszai-kultúra nem egy telepén, a szappanosí telepen meg nem állapítható s így ha el fogadjuk is azt, hogy e kor emberének táplálkozásában a növényi magvak szerepet játszottak, főoglalkozásának a földművelést nem tekinthetjük, hanem csak olyan foglalkozásnak, amelyet halász-vadász életmód mellett űzhetett.

A szappanosí telep Krecsmárik megállapítása szerint egy kultúrteveget tartalmazott, amit kétségtelenné tesz, a már említett egyetlen edény kivételével előkerült edények díszítéseinek teljes egyöntetűsége. Az edények díszítő elemeként a festés, a mélyített és a kidomborodó díszítés szerepel.

A festés mindég egyszínű, ami a tiszai-kultúra II. periodusában lép fel először. Leginkább a vörös színt használták, de egy esetben a sárga is előfordult. Figyelmet érdemel az a megállapítás, hogy a festéket finom iszapolású agyaggal keverve vékony rétegben kenték rá az edény felületére s aztán égették ki. Ebben az esetben tehát nem pseudofestéssel volna dolgunk. Ennek azonban ellentmond az a megállapítás, hogy ez a festék réteg finoman szétporló hártya alakjában le is vált az edénytöredékekről. Ez a megállapítás mégis inkább a pseudofestés mellett bizonyít, ami jobban is megfelel e töredékek karakterének.

A bemélyedő díszítések közt²⁸⁾ szabálytalan egyenesvonalakon, az egymást keresztező hálószerűen vezetett vonalakon és náddal készült kör benyomásokon kívül, legnagyobb szerepük a körömdíszítéseknek van. Amelyek hol egy körömmel, hol kettővel készültek. Néha teljesen tervszerűtlenül szétszórt egyes darabokkal, néha tervszerű vonalak formájában elhelyezett, összetartozó sorokkal találkozunk, amelyek néha nagy felületeket töltenek be úgy, hogy vonalvezetésük a tiszai-kultúra jellegzetes vonalvezetésére emlékeztet.²⁹⁾ Erre a jelenségre s ezekre a díszítő motívumokra még visszatérünk.

A kidomborodó díszek közt előfordulnak a szabálytalanul elhelyezett többé-kevésbé szabályos alakú bütykök épen úgy, mint a szabálytalan kiemelkedések. Gyakran találkozunk az egymás végtében sorakozó rövid,

²⁷⁾ Arch. Ért. 1915. 13. I. A másik dolgozatában (22. I.) kevésbé óvatosan szól a gabona termelésről, későbbi dolgozataiban pedig (Dolgozatok III. 221—225. II., Arch. Ért. 1927. 185—192. II. és Természettud. Közl. 1927. P. f. 113—116. II.) egészen más alaptól kiindulva vonja le következtetéseit. L. erről bővebben Benda László: A magyar Alföld őstörténete c. könyvének kritikáját. (Dolgozatok VI. 232—233. II.) És Arch. Ért. 1929. 31—32. II.

²⁸⁾ A díszítésekre I. Arch. Ért. 1915. 27. I.

²⁹⁾ Arch. Ért. 1929. 30. I. 14. kép.

párhuzamos szalagdudorokkal, de a hosszabb bordaszerű kiemelkedések sem épen ritkák. Előfordulnak a hosszú kiemelkedésekbe nyomott ujjdíszítések is, amelyek az egész díszítő elemnek bizonyos láncszerűséget kölcsönöznek. A díszítések közt említi Krecsmárik a kúpszerű kiemelkedéseket is. Ezek azonban, mint az azóta tömegesen előkerült anyag bizonyítja, nem díszítések, hanem edénylábak voltak. Természetes, hogy ezek a díszítő elemek mindenféle kombinációban előfordultak egymással.

Meg kell itt emlékezni arról a domborműví állatábrázolásról, amelynek képét és leírását csak önállóan megjelent munkájában³⁰⁾ közli. Figyelmet érdemel ez a szarvasállat ábrázolás már csak azért is, mert úgy a buk vapusztai,³¹⁾ mint a hódmezővásárhely-kopáncsi hasonlókorú telep anyagában is előfordult. Ez utóbbiban sértetlenül, egy nagyméretű edény, oldalán, ami az egyéb kirívó jelenségek mellett misztikus jelenséget ad az ábrázolásnak.

Az edények méretei nagyon változatosak. Vannak köztük hatalmas, nagyméretű edények töredékei épen úgy, mint egészen kicsinyek is. Ennek megfelelően változik az edények töredékeinek vastagsága és finomsága is. Vannak 2—3 cm vastagságú durva iszapoltású töredékek épen úgy, mint alig pár mm vastagságú igen finoman iszapolt töredékek is. Feltűnő, hogy inkább a durvább töredékek a díszítettek, a finomabbak egészen símák és símitottak. Ebben van az egyik legnagyobb különbség a tiszai-kultúra anyagával szemben.

A talpcsöves edények és a szalagfülek olyanok, mint amilyenek a tiszai-kultúrát jellemzik, de vannak formák amelyek teljesen elütnek amattól.³²⁾ Ezek között kell megemlíteni legelőször is azokat az egyébként félgömb formájú finom kivitelű edényeket, amelyek négylábban állanak. Ugyancsak ilyenek azok a négyszögletes, áldozati edénykének tartott edények is, amelyeknek itt csak lábtöredékei fordultak elő, de amelyeket más helyekről, hasonló kultúrából tömegesen ismerünk. A félgömbalakú edények néha 8—10 lábbal is előfordulnak.

Ezekén kívül megtaláljuk itt azokat a formákat, amelyeket hiába keresünk a tiszai-kultúra emlékei közt. Ilyenek a tojásdad idomú, befelé hajló peremű bögre, felső harmadában elhelyezett két füllel; ugyanilyen, de kissé öblösebb forma, alsó harmadában elhelyezett vízszintesen álló fülekkel; az erősen profilált fenekű lapos, vagy kissé magasabb peremű tál, amelynek előfutárját a bükki-kultúra I. periodusában találjuk; a behúzott szájú tojásdadalakú edény, amelynek előképe a bükki-kultúra II. periodusában van meg; a gyengén profilált kisméretű tálacska; a hengeres nyakú, öblöshasú edény. Erősen elüt a tiszai-kultúra anyagától a hálós nehezékek típusa, amennyiben hiába keresnők itt a kúpos halászkörtét. Helyette a paradjesom formájú, a gömbös és hengeresalakú példányok nagy tömegével találkozunk. A formakészlet is mutatja, hogy itt egy sa-

³⁰⁾ III. tábla, 15. ábra és 28—29. II.

³¹⁾ Arch. Ért. 1907. 275. I. I. 2. ábra.

³²⁾ Arch. Ért. 1915. 19. I. ábrája.

játszerű kultúrával van dolgunk, amelynek kronológiai elhelyezkedését egyéb leletek határozzák meg.

Meg kell itt emlékeznünk azokról a leletekről, amelyeket ebből a korból ismerünk. Tökéletesen azonos anyagot találunk a szerbkeresztúri telep³³⁾ legalsó rétegében, a bukovapusztai³⁴⁾ leletben, amely a szappanosi lelet módjára teljesen egységes volt, az óbesenyői³⁵⁾ telep második (?) rétegében, a hődmezővásárhely-kopáncsi³⁶⁾ telep egyetlen homogén rétegében, a kecskeméti múzeumban őrzött Tiszaug-tóparti³⁷⁾ leletben, a szegedi múzeumban lévő endrődi leletben,³⁸⁾ a szentes-bereki³⁹⁾ leletben, és a szentes-jaksorparti⁴⁰⁾ leletben. De előfordult az ószentiváni⁴¹⁾ telep egyik gödrében is aeneolitikus cserepek alatt fekvő, steril réteggel elválasztott rétegben.⁴²⁾

Ezek közül kormeghatározás szempontjából az ószentiváni lelet a fontos, amely e cserepeket az aeneolithikumnál előbbi időkre datálja. Ezek szerint tehát a szappanosi leleteket az aeneolithikum elé, vagyis közvetlenül a tiszai-kultúra után következő időre kell tennünk.

Minthogy azonban, mi a tiszai-kultúra és a körömmel díszített cserepekkel jellemzett kultúra közt összefüggéseket látunk, ezt a kultúrát, mint a tiszai-kultúra III. periodusát fogjuk fel, amelyet a tiszai-kultúra II. periodusával kapcsol az egyszínű edényfestés és azok a térkitöltő egyenesek irányában haladó csipett minták, amelyeket a szappanosi leleteken kívül, Bukovapusztán épen úgy megtalálunk, mint Kopáncson. Előfutárját pedig e díszítésnek azokban a bizonytalan vonalvezetésű tiszai cserepekben találjuk, amelyek csaknem minden telepen előfordulnak.⁴³⁾ Ezek ugyanis a díszítési módnak már igen nagy hanyatlását mutatják a tiszai-kultúrában is. Természetes, hogy ez a hanyatlás a most ismert III. periodusban is tovább tart s végén a vonalvezetés teljes elvesztése után az ötletszerűen elhelyezett csipett díszekben találkozunk vele. Ezt bizonyítják azok a cserepek is, amelyek az aeneolitikus anyaggal érintkeznek, tehát e periodusnak végső emlékeiként tekintendők. Ebbe a csoportba tartozik a halásztelki telep is.

A harmadik csoport, amelyet szintén Krecsmárik munkássága alapján ismerhettünk meg, az ótemetői, érparti, illetve város belterületéről való szórványos lelet. Az utóbbiból csak egy töredéket ismerünk, de ez is elég

³³⁾ Arch. Ért. 1893. 300—307. II.

³⁴⁾ U. ott 1907. 266—279. II.

³⁵⁾ U. ott 1909. 146—154. és 1911. 147—164. II.

³⁶⁾ Lásd 21. jegyzet.

³⁷⁾ Közlésre kész kézirat Szabó Kálmán dr. tollából.

³⁸⁾ Móra Ferenc ásatása.

³⁹⁾ Arch. Ért. 1889. 253. I.

⁴⁰⁾ Schupiter Elemér cikke a Dolgozatok ugyanezen kötetében.

⁴¹⁾ Arch. Ért. 1929. 24—25. II., 11., 12. kép.

⁴²⁾ Szórványos leletekből még több helyről ismerjük, de ezeknek felsorolását későbbi dolgozat számára tartjuk fenn.

⁴³⁾ Tompa i. m. 39. és 43. tábla, továbbá Banner i. m. 28. tábla.

annak megállapítására, hogy itt épen úgy az eddigiektől eltérő lelettel van dolgunk, mint az ótemetői telepnél. Hogy itt más anyaggal van dolgunk, azt Krecsmárik is észrevette. „A békésszarvas-szappanosi edénytöredékekkel szemben, ezek már más őskori kultúráról tanuskodnak, általában fiatalabbnak tűnnek fel az agyagművességben megnyilvánuló jellemvonásaik révén.“⁴⁴⁾ Mint látni fogjuk, ez a megállapítás annyiban téves, hogy egy látszólag durvább anyagnak nem kell okvetlenül idősebbnek lenni a finomabb kivitelűnél. Ezt mutatja már az eddigi megállapításunk is, amely a szappanosi telepet fiatalabbnak tartja a Benka Pál gyűjtötte betlehemi és a Krecsmárik által megmentett vasúti híd melletti anyagnál.

De nézzük ezeket a leleteket. Meg kell állapítani, hogy az ótemetői és az érparti „edénytöredékek stílusbeli jellege megegyezik“, de megegyezik az az egyetlen darab is, amely a város már említett belterületéről való (23). E megállapítás után kell tehát a nevezett anyagot megvizsgálnunk.

Edénytöredékek csakis az agyagba benyomuló fekete televény rétegben fordultak elő, tehát e telepeket egyrétegűeknek kell tekinteni.

A díszítési típusok ismertetésénél Krecsmárik dolgozatát szószerint követem.⁴⁵⁾ E szerint a következő motívumok fordultak itt elő: „Egy edény peremtöredékén (7),⁴⁶⁾ melyről a piros máz meglehetősen lekopott, a perem alatt futó egyenestől nem messze vízszintes irányú cikk-cakkos egyenes halad, melynek egyik végéből lefelé irányuló, változó hosszúságú oldalakkal bíró zezguzos vonal ered; ezen merőleges vonaltól balra három merőleges irányba haladó vonaldísz látható s tőle balra két mélyített vonal által alkotott hegyesszögű idom vehető észre. Egyenes vonalú díszek közé tartozik két párhuzamosból alakult tompaszög (8). Egy másik edénytöredéken egy kúposdísz vesz közre két zezguzos vonal. A mélyített egyenes vonalak hullámvonalakkal kombinálódhatnak. A perem alatt két hullámvonal által alkotott mezőben vonalszerű betűzdelések láthatók (12). Egyenesekkel kombinált görbe vonalú dísz újabb változata az, midőn a körben futó hullámos vonalból cikk-cakkos oldalú háromszög nyúlik le (13). Talptöredéken (14) a fenék széléig haladó két párhuzamos merőleges irányú hullámvonal között hosszirányú vonalkák tagozzák. Jobbra két ferde irányú sorba csoportosuló vonalkák láthatók. Balra vonalkák és két egymásba illeszkedő hegyesszögű vonal szemlélhető. Egy peremtöredéken a perem alatt körülfutó egyenessel párhuzamosan hullámos, mélyített vonal van (15). A peremtől kisebb-nagyobb távolságban három hullámvonal szalagot alkot (16). A szalag vízszintes irányú vonalkákkal lehet tagozva (17). A szalag alatt ferde sorba rendeződő vonalkák vannak (18). Egy másik forma az, midőn a perem alatt két szalag S-idomú hullámvonalat ölt (19). A perem alatt körülfutó két párhuzamos hullám vonal alatt átfúrt kúpos fülecske van s ennek két oldala mellől két merő-

⁴⁴⁾ Arch. Ért. 1915. 38. l.

⁴⁵⁾ U. ott 40—42. ll.

⁴⁶⁾ Hivatkozás az Arch. Ért. 1915. 41. lapján lévő képanyag számaira.

leges irányban lefelé futó hullámvonal szemlélfhető (20). Egy edényoldal töredéke három párhuzamos, ívelt vonalat mutat (21). Egy talptöredéknél két merőleges irányú, párhuzamos hullámvonal vonul a talp széléig s a talp szélétől nem messze harántirányú hullámvonal részlete látható (22).

Ha már most ezekre a díszített töredékekre analógiákat keresünk, úgy azokat a sátoraljaujhelyi⁴⁷⁾ telep festetlen anyagában találjuk meg, amelyek a bükki-kultúra III. periodusába tartoznak. Ide utalja őket főleg a határozatlan vonalvezetés, amely különböző mintákban mutatkozik.

Mint ebből látható, Szarvas területén nem lehet egységes neolithikus kultúráról beszélni. Az egymástól elég nagy távolságra fekvő lelőhelyek anyaga ezt teljesen kizárja. A felsorolt lelőhelyek azonban kivétel nélkül egy-egy különálló neolithikus kultúra emlékeit őrizték meg, még pedig úgy, hogy azokat más kultúra soha sem zavart meg.⁴⁸⁾

Ezeknek alapján Szarvas legrégibb neolithikus kultúrájának emlékeiként kell tekintenünk az ótemetői, érpárti és a város belterületéről származó leleteket, amelyek a bükki-kultúra III. periodusába tartoznak. Ezt követi a bethlehemi és a vasúti híd mellől származó leletek csoportja, amelyek a tiszai-kultúra II. periodusának emlékeit őrzik. Legfiatalabb a szappanosí, a Halez-cigányéri és halásztelki telep, amely a tiszai-kultúra III. periodusába tartozik, amelynek emlékeit ezidőszertnt a Kőrösök és az Aranka által határolt területről mintegy 15 lelőhelyről ismerjük.⁴⁹⁾

Dr. Banner János.

⁴⁷⁾ Arch. Ért. 1907. 279—287. és 1912. 244—261. II.

⁴⁸⁾ Hogy az ember és a táj együttesen hogy fejlődött a mai Szarvas megalapítása előtti időkben, arról Krecsmárik régészeti adatai alapján igen jó képet rajzol Mendöl Tibor: Szarvas földrajza c. munkájának IV. fejezete vonatkozó részeiben (32—34. II.). A vonatkozó adatok e más-más foglalkozást jelentő neolithikus kultúrákra is helytállók. Az összes lelőhelyek magassági adatait is közli; még azokét is, amelyeket Krecsmárik csak épen megemlítt.

⁴⁹⁾ E periodus tipológiájával, elterjedésével és származásával az eddig előfordult leletek kimerítő tárgyalása kapcsán legközelebb szándékozom foglalkozni, amikor a hódmezővásárhely-kopáncsi Zsoldos-tanya e korbelt telepének anyagát is tüzetesen fogom ismertetni.